

AZ ÖREG GERHART HAUPTMANN.

Irta: *Thurzó Gábor.*

«Mein Reich ist von dieser Welt.»

Alfred Kerr.

A huszadik század két legnagyobb színpadi dialektikusa: George Bernard Shaw és Gerhart Hauptmann megöregedett. Öregségük még nem pusztulás vagy elhallgatás, cselekvően és ragaszkodva élnek az irodalomban és a színpadért, nevüket hallani lehet, mint élő neveket és hetvenen-nyolcvanon túl időnként új művekkel jelennek meg azok között, akik csodálni tudják a zseni vitalitását. Vitalitás? Frissesség vagy egyszerűen csak élet? A toll, amely évtizedeken át rótt a papírost, nem tud nyugodni, az agy, amely évtizedeken át dolgozott és egyformán egy nagy hitben dolgozott, nem pihenhet. A kettészakadó Európának két felén időről-időre, mindig a cselekvés piacáról és sohasem a nyugalom eliziumáról megszólal egy-egy új Hauptmann vagy Shaw színmű. Élnek még, elevenen, azok, akik Ibsen után tovább vitték a huszadik századba a modern drámát, élnek és alkotnak és öregségük termékeny, mint a százados fáé, mely leveleket hajt, néha görcsösen ragaszkodó, néha hamar elhulló leveleket, de leveleket mégis. Nevüket hallani lehet és akarva-akaratlan hallatnak magukról ők is. És mind a kettő hű maradt ahhoz a képhez, amelyet évtizedeken át önmagáról adott. S éppen ez a hűség jellemző, éppen ez a hűség mutatja meg mindkettejük igazi öregségét. Shaw javíthatatlan: nyolcvanon fölül Shakespeare-t ír át, zabolátlanul, kegyelet nélkül, önmaga hagyományait hangoztatva az egyetemes hagyományokat féltő Angliában. És Hauptmann is javíthatatlan: élet-vallomást ír és szolgálja most is az időnek, amelyben él. Shaw fékezhetetlen öregsége, villogó hófehér szakállában a régi vörös-szín fölparázsló tüze és Hauptmann állandó határozottsága a korszellemben, amelyből nem menekedhet: milyen éles, találó és jellemző színekkel festi meg a hetvenöt éves író öregkori arcképét.

Öregkor: Shaw-nál sohasem nyugalom. Öregkor: Hauptmann tanúsága szerint egy csodálatos, magával ragadó pálya utolsó szakasza az utolsó kísérlet jegyében. Áruló lenne? Semmiesetre sem. Rugalmas lélek, amely engedelmesen rezonál korára? Talán inkább. Pátriárka, aki szól, mert szólnia kötelessége és hallgat, mert hallgatnia kell? Pátriárka, akire figyelnek, nem is kíváncsiságból, hanem illemből, boldog pátriárka, akit körülülnek vagy boldogtalan lázadó, aki a kitartásra kénytelen buzdítani? Vagy csak egyszerűen: az ő, aki élőnek maradt akkor, amikor körülötte a halhatatlanságba — hányan voltak halhatatlanok német kortársai közül? — szívódtak föl mind? És még inkább: edzett hitvalló, aki vallja azt, amit megtanult, vallja azt, akire úgy érzi hasonlítania kell, vallja azt, amivel menteni tud egy korszakot, a magáét, a gazdag századvéget és a mostohább háború körüli éveket? Pátriárka, ő és hitvalló: ez Gerhart Hauptmann öregkora éveiben. Az egyetlen megállapodott mester — aki sohasem volt megállapodott; az egyetlen ő — aki megalkudva robbantott; az egyetlen hitvalló, — aki a kor kényes kérdései elől gyakran visszamenekült Klingsor

varázskertjébe. És különös véletlen, különös varázsa a zseninek: G. B. Shaw, lobogó, forradalmár szakállával, vakmerő ötleteivel és csúfondáros kinyilatkoztatásaival, G. B. Shaw, az öregedő angol gondviselés, egyre jobban agguló kuriózum — Gerhart Hauptmann pedig eleven ér, amely körül a világ is megdobog, amely a siker lángoló áradatába ragadta öregkora mester-művét és keserű, fantasztikus prózáját.

G. B. Shaw mindig más akart lenni, mindig meglepett és valahogyan ellenzékbe taszított, Gerhart Hauptmann csak hasonlítani akart. És milyen bonyolult volt ez a vágy: hasonlítani! Egymás mellé kell tenni két arc-mását, az egyiket a Vor Sonnenaufgang, a másikat a Vor Sonnenuntergang idejéből. Kemény és erős vonású arc a fiatalé, elszánt és valahogyan keserű. A haja még dús, még lázadó, átmenet a barna és a sötétvörös között, a szája körül mély és elkeseredett ráncok és húsos, különös nagy orra kiszökik arcából. Csupa puritánság ez az arc, csupa eltökéltség s nemcsak a fiatal-ságé, nemcsak az induló, akadályoknak nekifeszülő fiatalságé, amely kíméletlen kíván lenni és elsősorban önmaga érdekében, nemcsak a mindenkori fiatalságé, hanem az idegeiből, az ösztöneiből forradalmaré is. «Mein Reich ist von dieser Welt», az én birodalmam ebből a világból való — ezt hallani ki belőle és a nagyorrú, keserű és sötét arc, az áll alatt a paposan zárt mel-lény a kicsi bencés-gallérral jobban illik ehhez a forradalmárhoz, mint a barrikadőrök lencsos átszellemültsége, az örök-keserű megváltó bohémek bársonykabátja. És milyen az öreg Gerhart Hauptmann arcmása? Egy piramis tetejéről, összegyűjtött harminckét színpadi művének éléről néz ránk és először megdöbbsent: nem az ő arca, hanem a nagy weimari ős arca, ahogy emlékszünk rá. Goethe arca, utolsó részleteig: egy agg papé, akinek megkövéredett vonásai, orrának iróniája, hajának hófehér glóriája a békét, a keserű, elégedetlen és mégis boldogító békét jelenti. Aki ismeri Goethe híres portréját a kezében nyugvó könyvvel, szürke kabátban, valami időtlen tizenkilencedik századi divatban: ismeri az öreg Hauptmann is, a pátriárkát, az őst, a hitvallót. És csak az arc változott úgy, hogy kielemezhetetlenül hasonlítva a régi archoz, mégis más? Vagy változott a mű is?

Gerhart Hauptmann lassú átalakulása Goethe maszkjába észrevétlen. Mi van két nagy írói periódusa között? Első darabját 1889-ben írja, az utolsót — nevezzük a Vor Sonnenuntergangot annak — 1932-ben. Mind-egyik évszámnak megvan a maga siker-köre.

Hauptmann írói pályája a századvégig szinte egyfolytában siker: tizenhat év alatt tizenhét darabot ír, köztük ott találjuk a Vor Sonnenaufgang szocialista paradicsom-elképzelését, az Einsame Menschen ibseni morali-zálását, a Die Weber szinte eszményi szociális irányművét, a Kollege Crampton hígabb művész-arcképét, a Der Biberpelz ironikusan sebzett komédiáját, a Hanneles Himmelfahrt sajtó költészetét, a Florian Geyer monumentális, középkori fametszetekre emlékeztető tablóját, az Elga véres-fájdalmas vízióját, a Die versunkene Glocke remek tündérvjátékát, a Fuhrmann Henschel naturalisztikus effektstückjét és a Rose Bernd megrázó népdramáját. Az ifjúkor bősége ez? Tíznel több színpadi mű, tíznél több remekmű, tíznél több siker. A bőség azonban áradás, meglepő és váratlan, tele ellentmondá-sokkal és meghökkentő újdonságokkal. Hauptmann termékenysége nem bőség, nem a műveket egyedül önmaga logikájához híven magából kivető művész bősége. Hauptmann fejlődik és kísérletezik. Megint Shaw-t kell ellene idézni, hiszen pályafutásuk párhuzamosan tart egymás mellett:

Shaw mindig meghökkent, szándékkal és szándéktalanul, néha már akarata ellenére és munkássága ellentétes színekkel, pálfordulásokkal van tele: polgári tragikomédia és irónikus történelem, essay-dráma és misztikus hitvallás — s mindez egymást váratlanul felváltva. Hauptmannban is megvan mindez, ír történelmi tablót és érzelmes komédiát, már-már színpadi értékezt és mesejátékot. De sohasem bízza magát a fantáziára, mint minden kiszámíthatósága mélyén Shaw, akit elragadnak a képzelet tündérei, akár Zubolyt a szentivánj koboldjai — Shaw magyaráz és fölényes, de mindig az, amit nyújt: egyszer velejég polgári bölcselő, máskor ájtatos hívő. Hauptmann nem szabadul el sohasem a talajtól — Alfred Kerr fölkiálthatna: *mein Reich ist von dieser Welt!* — mindig tisztán lát, a líra ömlése, a dikció áradása gyökereit az eltökélt szándékba engedi le. Hauptmann kísérletezik és meglepően változatos témájú munkái jellemzőek a korra, amelyben születnek — úgy ír, hogy felveti önmaga előtt: hátha ezt is tudom? És tudja is — a szocialista tendencia-drámát épügy mint az elsüllyedt harang csengő líráját. Egyik szeme a világon van, amely az övé, egyik szeme azon a körülhatárolt és tágasságában is szűk valamin van, ami az övé. És ez a kijózanító benne és ez a vonzó benne. Poeta doctus? Ó, mennyire az, de mennyire eleven élet az, ami tudós konstrukció! Amikor elindul a szocializmus lüktető, világmegváltó probléma, első pillantásra: maga a szabadság — ahogy továbbmegy a századvég dezilluzionizmusáig, minden hangot megüt: az újromantikáét éppügy, mint a sudermanni sikerdrámáét. Minden akar lenni, hogy egyetemes alkotó lehessen — ez határolja aztán, ez akadályozza meg végső céljában. A cél-arckép készül: a fiatal művész szándékkal és fáradhatatlanul ölti egymásután magára a goethei vonásokat, de valami hiányzik. Mi ez a valami? Talán az elmerülés hiánya, az alkotás öntudatlanságának hiánya. Tiszta fej- és célirányosság, a fiatal Hauptmann első szakaszának vége felé egyre nyilvánvalóbb a hiányzó fantázia, a belsőbb lendület. És a Gabriel Schillings *Flucht* ibseni kísérlete után hosszú időre ki is esik az érdeklődésből.

Az apály évei következnek. Új mondanivalókat nem hoz fel a bekövetkező idő, belső aktualitás nincs, a háború és a weimari Németország külsőbb, riktóbb aktualitása iránt pedig kevés az érzeke. A formanyelv azonban változik. A századvég naturalizmusa és romantikája után Hauptmann darabjai egymásután próbálkoznak a kifejezés új lehetőségeivel. Tizenkét darabot ír. Mennyi marad meg közülük? A Kaiser Karls Geisel pátosza? A *Die Ratten* olcsóbb külvárosi története? A *Der Bogen des Odysseus* homéroszi idillje? A *Dorothea Angermann*? A változatos, a kíváncsiság és a szerepbeilleszkedés logikáját követő oeuve szétterül, érdektelen lesz. Jobb és rosszabb darabok, egy felfénylő szó nélkül, egy tisztultabban érdekes jelenet nélkül. A bőség után a termékenység, amiből kevés a haszon a színpad és Hauptmann számára. Tartja önmaga színvonalát, de egyre kilátástalanabb, hogy megtalálja mindazt, amit keres: akár a *Vor Sonnenaufgang* verbő, határozott naturalizmusát, akár a *Die versunkene Glocke* költészetét, akár az *Und Pippa tanzt* poétikus és jelképes metafizikáját. Az oeuve bővül, majdnem minden esztendő meghozza a színpad hauptmanni ünnepi játékát, de a hatás, a tetszés csak köteleességszerű.

Túlságosan jól sikerült elérni a célt? Túlságosan közel jutott a goethei arcmáshoz és már semmi más, mint a német irodalom huszadik századi pátriarkája? Gerhart Hauptmann semmiesetre sem ezt akarta. Minden nyugtalansága, minden törekvése az igazi goethei pályát kívánta: elevenen

hatni, mint példakép. Shaw éppen ebben az időben érkezik el pályafutása igazi magaslataihoz: a Szent Johannához, a Barbara őrnagyhoz, s hatása talán sohasem ilyen mélyről jött, ilyen tanító. Gerhart Hauptmann megmerevedik, hatástalan. A régi forradalmár, a régi megalkuvó és kíváncsi, keserű és mindig-sikeres forradalmár arcán feltűnnek a weimari aggastyán vonásai, de soha sincs messzebb tőle, mint éppen ekkor. Körülötte ott állnak már az utánakövetkező nemzedék nagyjai és a Zaubergeg szikrázó magassága elvakítja a szorgalmasan és eredménytelenül önmagát utólnéri akaró Hauptmann eleven írói életét. A kétség, amely úgy kíséri pályáját újabb és újabb, kiszámított meglepetéseken keresztül, mint az árnyék, elgondolkoztatja: a színház ideje lejárt? És mintha igaza lenne: a háború alatti és utáni években elsekélyesedik Ibsen naturalista iskolája, egyre több a kommerc-színmű és száműzött lesz az igazi színpadi dikció, amely mindig a költészet volt. És mindig a költészet volt Hauptmann polgári drámáiban is. A regény évei ezek, megindulnak a végtelen roman fleuve-ök; Hauptmann alig ismerhette meg Thomas Mannt és André Gidet, alig találkozhatott még Galsworthyval és Maugham-mal, látnia kell már Proust meginduló életművét, Joyce és Lawrence sikereit és botránnyait. A regény éveit következnek: Gerhart Hauptmann a próza felé fordul.

Először fordul a próza felé? Nem kísérték-e darabjait eddig is prózai munkák: regények és novellák? A Bahnwärter Thiele, a Der Apostel, a Der Ketzer von Soana emlékezetes elbeszélései a regény határán. És a nagyregény mellett sem ment el, ahogy az irodalom minden hangján szólni próbált, minden hangszerét a kezébe vette, a drámától az eposzig. Nagyregénye, híres és mégis meglehetősen elfelejtett munkája, talán jellemzőbb Hauptmannra sok drámájánál is. De a Buddenbrooks fogyhatatlan sikere, később a Der Zaubergeg és akárcsak a kicsit bőbeszédű Wassermann regényei háttérbe szorítják, a hauptmanni drámák arányai alá. Der Narr in Christo Emmanuel Quint, — ki ez a regényhős? Mi a köze Hauptmannhoz mint a hauptmanni műveknek? Gyökerei életrajziak. Hauptmann állandóan felbukkanó színtere a sziléziai hegyek világa. Itt játszódik le a takácsok lázadása, legtöbb dialektusban írt drámája a sziléziai nyelvjárást követi — a hegyek között, sziléziai idiómát beszélve, él ez a furcsa csavargó Emmanuel Quint is. Krisztus fanatikusa és Krisztusban egy eszmé: a szabadságé. Örök vágyakozó, aki a foghatóbb vágyak után, a földi beteljesülés után többet akar: elérni az eszmét, az emberiség és emberiség célját. Rajongója lesz Krisztusnak, furcsa papja Istennek és kalandos élete ebben a vágyakozásban csúcsosodik ki. Mít érhet el Emmanuel Quint? — Istent. És hol éri el? Nem itt a földön, hanem egy magasabb, már-már filozófiai álomvilágban, melyhez mégis a föld pora tapad Hauptmann minden akarata ellenére. Emmanuel Quint is megpróbálja, mint minden Hauptmann hős, hogy ment legyen a földi nehézkedéstől, de itt sem szabadulhat. Mint egy elűzhetetlen Mirákel-hegedűszó hallatszik itt is: mein Reich ist von dieser Welt. És Hauptmann itt sem találja meg a földöntúliság poézisét, a teljes elmerülést a fantáziában, a hitben, az irrealitásban, amit pályáján nosztalgikusan annyiszor megkísértett és talán egyetlen egyszer talált meg: a mennyekbe szálló Hannele legendájában. Ez a gyökeréig naturalista író, aki fellépésével polgárjogot adott a naturalizmusnak, javíthatatlan vágyódó. Mennyi útja van ennek a vágyódásnak! Mennyi színtere a sziléziai parasztháztól a görög útleírás antik tájajig! Mennyi változata, mennyi

arca! És Gerhart Hauptmann változatlanul tartja az iramot a prózairókkal: elég sorra venni a Griechischer Frühling csodás pasztelljét, a Die Insel der grossen Mutter fantázia-játékát, a Wanda modern társadalmi miliójét, a Roman einer Leidenschaft tragikus arányú és tragikus sikertelenségű életrajzi-vallomását. A prózában is a türelmetlen Hauptmann mutatkozik, aki úr akar lenni mindenben, aki akarva-akaratlanul idomulni akar pályája belső elégtételében is a külsőben utólért eszményhez, Goethehez. Mintha másolná a goethei oeuvret, — különös véletlen-e vagy vágyakozó számitás, hogy szinte szembe-öltök a pendent-ok? A Herrmann und Dorothea, — és az Anna. Az Iphigenia, — és a Der Bogen des Odysseus. Az Egmont, — és a Florian Geyer. A Wilhelm Meister, — és az Abenteuer einer Jugend. A Faust — és a Hamlet in Wittenberg. És nemcsak a goromba egyezések feltűnők, hanem az akarat-akaratlan találkozások ezer aprósága. Az arc, az irodalmi pozíció és az oeuvre mondanivalói egyeznek, — és Gerhart Hauptmann lassan kiszorul az élő köztudatból. Aki szájára veszi nevét, szinte joggal kérdezheti: él-e még? Hiszen az irodalomtörténet legendaköre fényesedik már körülötte.

És ekkor történik a fordulat. A költő nosztalgiája mégegyszer széttöri önnön dicsfényét és jelképesen visszatér a kezdethez. Mintha tő fölé hajolna, mely fordítva mutatja képét: a Vor Sonnenuntergang egyszerre újra az előtérbe hozza, mint egy cselekvő siker osztályosát. A Goethe-szobor népszerű drámát írt és eleven remekművet, amely talán-talán azért örök, mert nem akart az lenni. És nemcsak a cím köti össze szimbolikusan a drámairói pálya elejét és végét, — a Vor Sonnenuntergang csokorban, együtt mutatja Hauptmann írói kísérleteit, eredményeit, egész lényét, a hauptmanni-mű alapvető jeleit. A téma itt is a lázadás, de már nem a szociális forradalom, mint annyiszor, hanem a meztelen ember lázadása környezete, begyepesedett, berozsdásodott világa ellen. Clausen tanácsos maga Hauptmann, — alig volt még hős, aki ennyire fedte volna az író egyéniségét, mint a lázadó, önnön törvényein erőtvevő idős úr, aki elért mindent, amit elérhetett, aki fogalom lett életművével és aki nem találja meg a helyét ebben a nyugalomban. Nyilvánvaló az önvallomás, de nyilvánvaló a hűség is a bevégzett hatalmas oeuvre-höz: a dráma konstrukciója, párbeszédekének naturalista tisztasága és költői emelkedettsége, a figurák felöltő ismerős arcai szorosan mutatják a kialakult hauptmanni dráma jegyeit. Clausen tanácsos számtalan ismerős arcot tükröz: Henschel fuvarost, Gabriel Schillinget, Crampton mestert, Florian Geyert, Hellrigelt és a szegény Heinrichet. A szőke, ifjú Inken szeméből mennyi Hauptmann-hősnő tekint vissza: Hannelétől Elgáig, a szociális drámák fiatal elnyomott leányaitól Rose Berndig! És szinte nyilvánvalóan, műhelytitkot elárulón világosodik meg a Hauptmann-dráma örök képlete: a lázadó, aki nem elég erős a lázadáshoz, de véghez viszi akkor is, ha elpusztul. Gerhart Hauptmann sohasem volt ilyen népszerű és sikeres talán a Vor Sonnenaufgang óta, a lassan goetheivé alakuló arc sohasem mutatta annyira az öregségében, szobor-szerűségében is elevenen ható, elevenen és rugalmasan példátmutató nagy példaképet. Gerhart Hauptmann utólérte az utolsó és talán legszebb őszinteségben azt, akinek elindult és önmaga önérzete előtt is biztosította szituációjának elevenségét.

A szerencsés pillanat, a szerencsés pillanatokban és szerencsésen szemethunyó hauptmanni pillanatokban olyan gazdag élet itt talán lezáródhatott volna. Hauptmannat azonban évekre, most már az öregség végső

esztendeire körülfogja, mint a vasgyűrű, az utolsó nagy írói szakasz sikere, akár az indulás első tizenhat évében. A lezárt, mondanivalók nélküli oeuvre még gyarapodik, de minden új dráma, új próza csak ismétlés és emlékezés. Forradalmár maradt? Csak most igazán hitvalló, amikor elszegődött mellőle a politika chiméra-hada és azt mondja, — mert mondhatja — amit akar. És ez már idők fölötti. 1933 óta elkerültek mellőle és előle a német irodalom nagy egyéniségei, szinte egyedül van, az európai közhit szerint elvet-feladón és a megváltozott Németországban a változatlan, goethei németiséget képviseli. Akár Agnetendorfban él, akár Rügen mellett, akár Berlinben : az egyetlen a nagyok közül. A pátriárka, az ős, a hitvalló. Senki sincs körülötte, — csak a németiség. És akarhat-e mást? És most kérdezni kell : vétkes-e ezzel? megtagadja-e önmagát, ha marad és elmondja még, ami elmondanivalója van? Most volt hetvenöt éves és ez a jubileum csöndesen, egyedül Németországban vetve gyűrűket, mult el. Él még, egyre jobban hasonlítva Goethehez és egyre jobban az ő szerepében. De nyugodt-e? Megelégedett-e? Nem lehet tudni. Ifjúsága kalandját írja meg, a forrást figyel, ahol élete elindult és ezt a forrást fogja követni. Az aktuális Németország számára dolgozik evvel? A mindenkori Németország számára, az európai kultúra számára, melynek tragikus és sikeres, keserű és diadalmas pályájával senki sem volt igazabb, méltóbb munkása, mint éppen ő.

A FÜGE.

— Giuseppe Lipparini. —

*Szőlőskert a domboldalon,
nagy fügefákkal van beszegve.
Szél fuvolázik elhalón,
ráfúj a duzzadt levelekre —
E lány zsongás egy zenekarral ér fel,
összefoly a patak kristály-neszével.
Madarak, itt-ott, felkacagnak:
a zene finom szövetébe
éles trillájuk beleszaggat.
Érett gyümölcsök inganak
az ágon:
jeges édesség, friss zamat —
egyikbe fogam belevágom.
Még körbeszáll mohó tekintetem:
csókot int a szőlő, fügefája, kék ég
s én a gyümölcs husában izlelem
e pillanat megejtő üdeségét.*